

5

1

7

SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM
 BUDAPEST, HŐSÖK TERE
 A KIÁLLÍTÁST RENDEZTE - JERGER KRISZTINA
 KURÁTOROK: NAGY ÁRPÁD MIKLÓS, DÁGI MARIANNA
 NYITVA: 2004. VI. 8. — 2004. VIII. 29.
 FELELŐS KIADÓ - MOJZER MIKLÓS
 TERV - BÁRD JOHANNA
 FÉNYKÉPEK - MÁTYUS LÁSZLÓ
 NYOMTATÁS - MESTER NYOMDA

antenna © hungária

AZ ÉVSZAK MŰTÁRGYA
 2004. TAVASZ NYÁR ŐSZ TÉL

SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM — ANTIK GYŰJTEMÉNY

TALIZMÁNOK A RÓMAI CSÁSZÁRKORBÓL

A klasszikus kultúrákban kezdettől fogva készítettek vésett ékköveket (gemmaikat). Ezeket három fő célra használták: pusztán ékszernek, tulajdonosukat hitelesítő pecsétlőnek és/vagy védelmező amulettnek. Vésetük önmagában nem fed fel, melyik darab mire szolgált. A Kr.e. 1.sz. vége felé viszont olyan új változatok jelentek meg, amelyekről rögtön látszik, hogy talizmánul szolgáltak. Bár vésték rájuk régtől szokásos képeket is, mint a csőrében koszorút tartó sasnak a görög-római művészetben gyakran alkalmazott képét (1), ezek mellett, gyakran helyettük, korábban soha nem látott motívumok tűntek fel: varázsjelek (2), görögül írt, de görögül semmit sem jelentő varázsige, pl. *ABPΑΣAE* (1); *ABPANAΘ*, *IAQ* (2), 'szörny'-alakok (3), a kívülállónak értelmezhetetlen ábrák (4). A legtöbb gemmát gyűrűkőnek használták, másokat függőként, vagy ruhába varrva. Számukat kb. ötezerre becsülik, s ez önmagában is mutatja, mekkora kereslet volt irántuk.

Ezeket a darabokat modern kifejezéssel varázsgemmáknak hívják. Antik nevük nem ismert — az ókorban tehát nem tulajdonítottak akkor jelentőséget feltűnésüknek, hogy saját névvel nevezték volna meg őket. Mellettük továbbra is használtak hagyományos, a görög-római gemmaművesség évszázados képtípusait alkalmazó talizmánokat. A varázsgemmák elterjedése ugyanis nem a mágiának a vallás fölötti győzelmét jelentette, mint ezt gyakran ma is gondolják. A két szféra között az ókori kultúrákban csak ritkán húzható éles határvonal.

A vörös jaspis gemma (5) például felirata szerint fogadalmi ajándék: egy Ophelimus nevű férfi ajánlotta fel istentől kapott álombeli látomása nyomán (*Ophelimus ex viso numinis posuit*). A rávésett, teljesen egyedi képsorozat viszont, amely képregényként meséli el a feliratban összefoglalt történetet, a mágia világába vezet. Minthogy ez a történet egy közel két évezrede élt ember életének egyedi eseménye, legfeljebb ha a vázlata rekonstruálható. A felirattól következően a férfi álmában megjelent egy isten — őt ábrázolja a gemma közepén lévő nyitókép: jobbát a megszólítás gesztusára emelve, baljában égő fátylával, az alatta lévőknél nagyobb méretben — és tanácsot adott neki. Ennek nyomán Ophelimus (a térdelő alak) imával járult Hekaté, a varázsló-istennő elé, akit hármasként ábrázoltak, kezében két-két ostorral, törrel, illetve lefordított, égő fátylával. Ezután Ophelimus áldozatot mutatott be egy oltárnál. Az ima és az áldozat kedves volt az istennőnek, ezért teljesítette a hozzá intézett kérést. Hogy ez

mi lehetett, a nagyméretű, önmagában is egyedülálló zárójelenet mutatja meg. Három nőalak köszöntve vesz körbe egy test nélküli fejet, ami a legvalószínűbb értelmezés szerint egy segítő *daimón* ábrázolása. A gemma vésete olyan, mágikus szakkönyvekben fennmaradt varázslatokkal mutat hasonlóságot, amelyekben istenek (köztük Hekaté) ajándékoznak meg valakit védelmező, ellenségeinek ártó démoni szövetségessel.

A varázsgemmákat varázsló tervezte meg, majd vésnök készítette el. A fekete kő gemma (3) például gyártási hibáról tanuskodik. A vésnök félreértette a kapott tervrajzot, és a varázsige helyett a tervezői utasítást írta a három, emberi és állati testrészekből összeállított alak fölé, varázsjelekkel vegyítve (*hós prokeitai: előírás szerint*). A kivésett gemmát a mágus külön szertartással kapcsolta be a világában működő erők hálózatába; ez a beavató varázslat (*teleté*) tette a pusztán követ talizmánná (*telesma*). Az amuletteket nem dísznek szánták (ezért is találni véseteket a foglalatba szánt kövek hátlapján vagy peremén). Arra szolgáltak, hogy segítsenek megidézni az istent.

Működési elveikről az egykorú, papiruszon fennmaradt mágikus szakkönyvekben, az ún. varázspapiruszokon olvasható 'praktikák' (*praxeis*) mondanak a legtöbbet. Tanuságuk szerint a varázsló valamelyik istent szólítja meg a képek, varázsige és — jelek révén, őt kéri meg kérése teljesítésére. A gemmákra vésett elemek átgondoltan kapcsolódnak egymáshoz. A chalcidon gemmán (1) például két motívum van, amelyek összefüggésére már ókori gondolkodók is fölfigyeltek. A hátoldalán olvasható Abrasax varázsige, az 'abrakadabra' ókori eredetije, 7 betűből áll; számértékük összesen 365 (a görögben minden betű egyben szám is). Az előlapját díszítő sas (*aetos*) görög neve kettébontva annyit tesz: egy év (*a-etos*). A kép és a varázsige tehát egyaránt az idő uraként szólítja meg az istent.

A gemmákat (a szerelmi varázslatok mellett) főleg az egészségügyben használták. A mágikus gyógyítás az ókori orvoslás önálló, a többivel jellemzően egyenrangúnak tartott ága volt. A zöld kőre vésett gemma (6) pl. nőgyógyászati célokat szolgált: lefelé fordított anyaméhét ábrázol, fönt a két petevezetékekkel, oldalt méhszalagokkal; bejáratánál hosszú szárú kulcs, világos utalással a születés szabályozásának örök vágyára. Az oszlopra tett gömbön álló, állatokkal (lent krokodil, kétoldalt egy-egy kígyó, skorpió és madár, fent skarabeus) körülvevett sugárkoszorús főnix képével vésett gemma (4) felirata szerint emésztési zavarok

ellen segített (*pepte: eméssz!*). Hasonló célra szolgáltak a kígyótestű, oroslánfejű, sugárkoszorús Chnoubis isten alakjával díszített kövek is (7). Ugyanezt az egyiptomi istent ábrázolja állat-hármasságok között a bronz amulett (8), valószínűleg egy antik gemma újkori másolata. A másik oldalon lévő, egyedül a varázsgemmákról ismert kakasfejű, embertestű és kígyólábú alak viszont a zsidó mágiához kapcsolódik (ugyanő ábrázolja a 3. számú darab is). Ez a változatosság jól mutatja a varázsgemmák legfontosabb jellemzőjét: rajtuk a különféle kultúrák elemei egységes szövődékké szövődtek össze. A római, görög, zsidó és egyiptomi motívumok közös nyelvű és képn nyelvű, egységes szemléletű világba rendeződnek. Az előregörnyedő arató alakjával díszített haematit gemmát (9) derékbántalmak ellen használták.

A varázsgemma azt mutatják, hogy a Mediterráneumnak a hellénizmus korától globálissá táguló — a Földközi tenger medencéjének valamennyi kultúráját magába foglaló — világában az egyes kultúrák mágikus hagyományai nemzetközi tudománnyá egységesültek. Mert a császárkori mágia tudománynak tudta magát, akár mint közvetlenül alkalmazott, gyógyítást, evilági boldogulást elősegítő technológia, akár mint alap kutatás, amelynek célja (egy híres ókori megfogalmazás szerint) az istennel folytatott párbeszéd. Éppen ezért volt dinamikus és kultúrák fölötti, hiszen minden érdekelte, amit hatékonyan fel tudott használni. Egyrészt nemzetközivé, tehát mások számára is hozzáférhetővé tette az egyes kultúrákban főlhalmozott tudást, másrészt pedig új megoldások kikísérletezésére ösztönzött. A kígyólábú skhéma (3, 8) például többszáz gemmáról ismert, a mágia körén kívül viszont egyáltalán nem fordul elő — a jelek szerint tehát csakis ebben a körben bizonyult alkalmazhatónak.

Bár a varázsgemmák eszközei távoliak, legalább két vonásuk mégis ismerős. Hajtóerejük a sikerrel alkalmazható tudás igénye volt — hiszen, egy régi varázsló szavaival, aki „*igazi tudás nélkül való, nem ember, csak annak hívják*”. S az egyéni boldogulás vágya, amelynek teljeseését évszázadokkal ezelőtt remélték tőlük, ma sem vesztett időszzerűségéből.

NAGY ÁRPÁD MIKLÓS

9

6

3

8

2

4